

ALEVİLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Alevi Studies

HAKEMLİ DERGİ

Yaz/Summer 2012, Sayı/Volume 3

Uluslararası Süreli Yayın - 6 ayda bir yayımlanır - Ücretsizdir.

ISSN 2146-4421

Ankara, Mayıs - 2012

**ALEVİ KIZILBAŞ KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNUN
TARİHSEL ARKA PLANINA BİR BAKIŞ**
*A LOOK AT THE FORMATION OF ALAWI/QIZILBASH
IDENTITY FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE*

Nilgün DALKESEN¹

Anahtar Kelimeler: Din ve Siyaset, İslam Öncesi Türk dini, Orta Asya, Selçuklular, Alevi/Kızılbaş.

ÖZET

Siyaset ve din bütün Türk toplumlarında hem İslam öncesinde hem de İslam sonrasında birbirlerini etkilemişlerdir. Özellikle siyaset dini meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda Anadolu'da Alevi/Kızılbaş kimliğinin oluşumunun tarihsel arka planını daha iyi anlayabilmek için sadece Alevilik inancındaki Orta Asya Şamanizm izlerine bakmakla kalmayarak, İslam medeniyeti dairesine girmeden önce ve girdikten sonra yaşanan siyasi, sosyal ve kültürel değişimleri daha yakından incelemek gerekmektedir. Anadolu'da Türkmenlerin Osmanlı ile olan mücadelesi yüzyıllardır süren hanlar-beyler anlaşmazlıklarının bir uzantısıdır. Osmanlı bu mücadeleyi hanların zaferi ile sonuçlandırmıştır. Alevi/Kızılbaş inancı da bu mücadelelerin önemli bir tarihsel sonucudur.

ABSTRACT

Politics and religion effected each other in the Turkish societies before and after Islam. Especially politics used religion for legitimization. In order to understand historical background of formation of Alawi/Qizilbash identities, not only pre-Islamic Shamanistic traces in Alawi but also political, social and cultural transformations after the conversion should be examined closely. Turcomans struggle with the Ottomans in Anatolia was an extension of long-lasting conflicts between Khans and Beks (tribal leaders) in Turkish history. The Ottomans ended this struggle with the victory of the Khans over the Beks. Alawi/Qizilbash belief is one of the results of this struggle.

Key Words: Religion and Politics, Pre-Islamic Turkish Religion, Inner Asia, Seldjukids, Alawi/Qizilbash.

1 Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

GİRİŞ

Tarih boyunca din ve siyaset birbirini yakından etkilemiştir. Toplumlar da meydana gelen siyasi ve yapısal değişimler, dinî inanış ve uygulamaların da değişmesine sebep olmuştur. Özellikle din ve devletin bir bütün olarak görüldüğü modern öncesi toplumlar da, devlet ve toplumların ideolojileri ve siyasi anlayışlarındaki değişimler dini inanışlarını bu değişim doğrultusunda şekillendirmelerine ve yorumlarına neden olmuştur. Bu anlayışlarını yansıtan mitler ve efsaneler üretmişlerdir (Lincoln, 1989: 3-32). Bu nedenle, Türkiye’de 15 ve 16. yüzyıllarda Anadolu Türkmen aşiretlerinin Osmanlı Devleti ile verdiği siyasi ve toplumsal mücadelelerin dinî bir sonucu olan Alevi/Kızılbaş inancının oluşumunu anlamak için, hem İslam öncesinde hem de İslam sonrasında Türk tarihindeki din ve siyaset ilişkisini devamlılıklar çerçevesinde incelemek bu önemli süreci anlamaya yardımcı olacaktır. Bu amaçla, öncelikle İslam öncesi dönemde Türklerin değişen dinî inanış ve ideolojileri üzerinde durulacak, daha sonra İslamiyet’in kabulü siyasi ve ideolojik boyutları ile kısaca incelenecek ve en son bölümde ise Osmanlı dönemi dinî ve ideolojik anlayışının ve toplumsal yapısının Alevi/Kızılbaş kimliğinin oluşumuna nasıl zemin hazırladığı anlatılacaktır.

İslam Öncesi Orta Asya’nın Dinî Ortamı

İslamiyet öncesinde Türklerin dini, genel olarak çok tanrı inancına dayalı Şama-

nizm idi. Ancak Maniheizm, Budizm, Hıristiyanlık (Nesturi Hıristiyanlığı) ve hatta Yahudilik gibi çeşitli din ve mezhepler Türkler arasında kabul görmüştü. Bu çok dinli ve kültürlü coğrafyada Şamanizm de Türk toplumları arasında siyasi, kültürel, ekonomik ve coğrafi şartlara bağlı olarak değişiklikler gösteriyordu. Büyük devlet ve imparatorluklar dönemlerinde (Makro dönemler) tek tanrı (Gök Tanrı/Ulu Tanrı) inancı ön plana çıkarken, çeşitli boy ve kabilelerin dağınık olarak yaşadığı mikro dönemlerde ise çok tanrı inancı ön plana çıkıyordu. Yani tek tanrı ve çok tanrı inancının iç içe geçtiği bir Şamanizm anlayışı vardı.

Bahsedilen siyasi ve sosyal değişimler genellikle Orta Asya’nın Güney bölgelelerinde -kabaca Altay dağlarının güneyi ve Çin’in kuzeyinde- meydana gelmiştir. Bu bölgelerde Türkler sırasıyla Hun, Göktürk ve Uygur imparatorluklarını kurmuşlardı. Orta Asya’nın kuzey bölgelerinde (Altay Dağları’nın kuzeyi ve Sibiryaya bölgesi) yaşayan Saha (Yakut), Tuva veya Altay Türkleri ise 19. yüzyıla kadar ciddi bir siyasi ve toplumsal dönüşüm içerisine girmemişlerdi (Jacobson, 1993: 7-8; Kubarev, 1997: 239-246). İşte bu siyasi ve toplumsal farklılıklara paralel olarak Şaman inancında bazı farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu farklılık en belirgin şekilde “tanrı” kavramında görülmektedir. Kuzeyli devletsiz toplumlar da, genel olarak çok tanrı inancına dayalı, her kabile ya da boyun kendine mahsus totemlerinin bulunduğu, iyi ve kötü ruhların her türlü iyilik ve kötülüğünde kaynağı olduğu

inancına dayalı bir Şamanizm inancı mevcuttu (Ögel, 2003: 419-475). Güneyli toplumlarda, başka bir ifade ile devletli toplumlarda ise en önemli ayırım “Gök Tanrı/Ulu Tanrı” inancının olması idi. Buralarda, devlet ve imparatorlukların kurulması ile birlikte, diğer tanrıların önemi azalırken veya görevleri farklılaşırken, her şeyi yaratan en büyük tanrı yani Gök Tanrı inancı ön plana çıkmaktadır. Bilinen ilk Türk devleti olan Hun İmparatorluğu, idareyi babası Teoman’dan askeri bir darbe ile devralan Mete tarafından kurulmuştur. Konfederatif bir siyasi yapıya sahip olan Hun İmparatorluğu, Göktürkler, Uygurlar ve Moğollar tarafından bazı değişiklikler yapılarak taklit edilmiş ve tarihte Türk-Moğol devlet modeli olarak isimlendirilmiştir (Findley, 2005: 39-40). Bu siyasi sistemde Gök Tengri, hükümdara (Han, Kağan vs.) kut vererek yani onu halkın arasından seçerek, kendisinin yeryüzündeki gölgesi yapmıştır. Yani hükümdar gücünü ve meşruiyetini Gök Tanrı’dan almıştır. Golden, bu siyasi-dini inancı şu şekilde tarif etmektedir: “...Kağanın yönetimi semavi takdir iledir: (Kül Tegin Yazıtı) *teng-riteg tengride bolmuş türk(ü) k bilge qağan “ Tanrı gibi gökte olmuş Türk bilge kağan”, tengri yarlıqadugın için özüm qutum bar için qağan olurtum “Tanrı buyurduğu için, kendi kutum olduğu için kağan oturdum”*. Bu karizma bütün yönetici uruğa teşmil edilmiştir. Bu kutsal yöneticilerin kanları akıtılmazda (bu yüzden boğularak idam edilmişlerdir). Onlar tabiatüstü güçlerle kendi halkları arasında aracı olan efsanevi kurt kökenlerine atfettikleri bir tırım olan böri (kurt) ismini taşıyan bir kapıkulu bulunurdu.” (Golden, 2006: 172-173).

Buradaki Gök tanrı ve lider (han) arasında yakın bağ kuran bu ideoloji, siyasi ve askeri baskı ve yaptırımlardan hoşlanmayan Orta Asya boy ve/veya kabilelerine liderlik etmek isteyen bir ailenin siyasi meşruiyetini sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Tarihte, devlet ve imparatorluklar kuran liderler, askeri ve siyasi başarılarını tamamladıktan sonra, askeri ve siyasi başarılarını kutsallaştırırlar. Bu yolla halk nazarında hem kendilerinin hem de kendilerinden sonra tahta geçecek olan varislerinin meşruiyetlerini ve otoritelerini güçlendirmeye çalışırlar. Özellikle de Orta Asya’da insanlar göçebe bir yaşam sürdürdükleri ve bu hayat tarzının insanlara büyük bir özgürlük ve hareket serbestliği sağladığı göz önünde bulundurulursa, bir liderin böyle bir toplum üzerinde otoritesini kurması ve devam ettirmesi gerçekten çok zordu. Türk-Moğol devlet modeli merkezi değil, konfederatif, yani en başta Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan veya kabul edilen kendine ait bir maiyeti olan bir lider etrafında toplanan kabilelerden oluşan bir devlet sistemi idi (Findley, 2005: 49-50). Bu konfederatif devlet ve toplum yapısı içerisinde uzun soluklu devlet ve imparatorluklar kurmak çok zordu. Türklerde hanın başa geçirilmesi ile ilgili olarak aşağıda verilen bilgiler, merkezî ve sürekli bir siyasi yapının sürdürülmesinin zorluğunu göstermektedir. Hanın tahta çıkmasına “Han kaldırma” adı veriliyordu. “Kağan veya Han kaldırma, o kimseyi kalın bir keçe üzerine oturtturarak, onu destekleyen keçenin uçlarından tutarak havaya kaldırmaları şeklinde oluyordu” (Togan, 2009). Golden ise “Han

kaldırma" törenini şu şekilde bize aktarmaktadır: "Kağan tahta çıkarken, kendisinin keçe bir halının üzerinde yüksekte tutulduğu kendi etrafında dokuz kere döndürüldüğü, atın üzerinde geçit yaptığı ve sonra ayınler eşliğinde bir ipek şal ile boğulduğu, güçlü Şamanlık izleri bulunan ayrıntılı bir tören yapılırdı. Şuurunu kaybetme noktasına gelince kendisine kaç yıl hüküm süreceği sorulurdu." (Golden, 2006: 173). Yani burada bir anlamda insanlar han yaptıkları kişinin ne kadar zaman hanlık yapacağına kendileri karar veriyorlardı. Cengiz Han da Moğol birliğini sağladıktan sonra, insanların karşısına geçip artık ben sizin hanınızım dememişti. Han olması teklif edildikten sonra han olabilişti (Temir, 1995: 114). Ne kadar başarılı olursan ol, han olmak, ancak beylerin ve halkın onayı ile mümkün olup, onların destekleri müddetince devam edebilirdi.

İşte bu siyasi yapı hanları halka daha yakın ve daha açık olmak zorunda bırakıyordu. Togan bu durumu "Hanlar, kabileler arası davaları halleden hakemler olarak görüldüğü için, kendilerine ait mal ve mülklerinin bulunmaması, idarede adaletin ilk şartı ve tarafsızlık simgesi" olarak tanımlamakta ve "Dede Korkut'ta Salur Kazan'ın her yıl evini yağmalatmasını ise "tarihte hanların mal-mülk, bugünkü deyişle han-hamam sahibi olmamaları gerektiği" anlayışına dayandırmaktadır. Yazar, hanların mal mülk açısından yalın olduklarının bir göstergesi olarak kabul etmektedir (Togan, Mayıs 2009).

Bu konfederatif yapı uzun ömürlü siyasi oluşumlara izin vermemiştir. Çünkü bu yapı: "Sihriyet ve diğer (gerçek veya düzmece) bağlar ne olursa olsun, kabileye sadakat genellikle siyasi tercihin önemli bir unsuru idi. Bazı durumlarda kabile, önderlerin akrabalık bağlarını mebzul miktarda kullanmalarına rağmen, bir önderin bir araya toplayabildiği bir şey, yani çekirdeği oluşturan uruklar ve değişen sadakatleriyle daha az istikrarlı uruklar topluluğu idi. Bozkır toplumunun hareketliliği fertlere ve topluluklara ikamet, bu yüzden de bir derece siyasi tabilik özgürlüğü vermiştir. Memnun veya mutlu olamayan ayrılabilir ve kendisini yeni bir öndere bağlayabilirdi. Fertler, aileler ve uruklar 'daha yeşil' otlaklar için yerlerini terk edebilirdi. Bu hareketlilik güçlü bölgesel bağların evrilmesini engelledi ve toplumsal örgütlenmeye büyük akılcılık getirdi. Sonuç olarak, akrabalık ve sihrî yapılar, farazi ve siyasi yönelimli de olsa, siyasi ilişkileri ifade vasıtası olarak daha fazla öncelik verildi. Bu aynı zamanda büyük esneklik sağladı. Göçebe topluluklar kolayca toplanıp yeni biçimler alabiliyorlardı." (Golden, 2006: 5-6). Bu oluşum özellikle, kurucu büyük han öldükten sonra kendini gösteriyordu. Ülke oğullar arasında üleştirilince, dört-beş kuşak sonra hanların idare ettikleri alan gittikçe küçülmüş ve böylelikle kabile beylerinin gücü artmıştır (Togan, 2009).

Merkezi otoritenin zayıf olduğu, âdemi merkezîyetçi yapının hâkim olduğu bu siyasi yapıda, hükümdara ve soyuna kut veren Gök Tanrı inancı bu imparatorlukların ideolojisini şekillendirmede çok etkili olmuştur. Hanlar halklarını yönetme yetkisininin

kendilerine Gök Tanrı tarafından verildiğini ileri sürerek varlıklarını meşrulaştırmak istemişlerdir. Bu doğrultuda, hükümdarlıklarının kutsal olduğunu, ona karşı gelmenin Tanrı'nın buyruğuna karşı gelmek olduğunu kabul ettirmeye çalışarak güç ve otoritelerini uzun ömürlü kılmaya çalışmışlardır. Ancak, bu dönemlerde eski tanrılar veya tanrıçalar, iyi ve kötü ruha olan inanç veya Şaman'ın yer ile gök, ruhlar ve insanlar arasında aracı olduğu Şaman inancı hiçbir zaman unutulmadı. Örneğin Göktürklerde han, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul edilirken, hatun ise Tanrıça Umay Umayleg (Umay'a benzer) tabiri ile Tanrıça Umay ile özdeşleştirilmektedir (Tekin, 1994: 268). Mesela, Cengiz Han'ın askeri ve siyasi mücadelelerinin anlatıldığı, Moğolların Gizli Tarihi'nde Cengiz Han'ın askeri ve siyasi başarılarının Ulu Tanrı'nın takdiri ile tecelli ettiği sürekli tekrar edilmektedir. Öyle ki, Gizli Tarih, Moğollarda sadece "Gök Tanrı/ Ulu Tanrı" inancının hâkim olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Ancak, 13. yüzyılda Moğol hanlarını ziyaret eden, kendisi de bir papaz olduğu için dini hayata dair ayrıntılı bilgiler veren Rubruck'un seyahatnamesi incelendiğinde "Ulu Tanrı" inancının daha çok resmi devlet söylemi düzeyinde kaldığı, bununla birlikte insanların özel yaşamında çok tanrı inancının bütün canlılığı ile devam ettiği görülmektedir. Örneğin Rubruck, bir Moğol çadırında, çeşitli tanrıları temsil eden keçeden maketlerin özelliklerine göre çadırların farklı yerlerine asıldığını haber vermektedir (Rubruck, 2001: 34). Ancak devlet ve imparatorluklar döneminde nasıl kabile

ve boyar 10'lu sisteme göre birbirinden ayrılıp, askeri ordu sistemi içerisinde eritilerek hanın otoritesi altına sokulmaya çalışıyorsa, bu tanrılarda arka plana itiliyor, insanların kendi özel alanlarına, yani çadırın içerisine hapsediliyordu. Tıpkı, değişik totemlere sahip kabilelerin kendi totemlerini bir kenara koyup, yönetici boyun totemini kendi totemleri olarak kabul etmeleri gibi. Roux'un şu sözleri siyaset ve din ilişkisini güzel bir şekilde özetlemektedir: "*Aileler ve klanlar yok olmadı, ancak ayrıcalıklarını çok büyük ölçüde kaybettiler; koruyucu tanrıların Büyük Tanrı, tek Tanrı-imparatorluğun Tanrısı ki diğerleri O'nun yalnızca parçaları ya da belirtileridir- uğruna zayıfladığını ve hükümdar ailesinin totemi kurtun herkesin büyük atası olmak üzere terfi ettiğini, kendi totemlerinin unutulduğunu gördüler. Orduda değişik kökenlerden kişiler, tamamıyla Moğol kökenli birimlere dahil edildiler. Böylece çok tanrıcılık, çok tanrılı bir tektanrıcılığa yerini bırakmak için silikleşti. Sınıflandırıcı ve ayrımcı totemizm yasaklandı ve biraz önce gördüğümüz gibi, büyüsel-dinsel yetkililer yalnızca denetim altına alınmadı, Tanrı adına konuşmak açısından imparatorlardan daha az yetkili kabul edildi.*" (Roux, 152-153). Ancak, imparatorlukların dağılması ile birlikte, sadece eski toplumsal yapılara dönüşüm olmuyor, aynı zamanda imparatorluk öncesi dinî inanış ve uygulamalar, gelenek ve göreneklere de geri dönülüyordu. "*Göçebe devletlerin siyasi bağları çözüldüğü zaman, kurucu üyeleri çoğunlukla karmaşık veya geleneksel erken devlet toplumunun daha az gelişmiş bir çeşidine, hatta geleneksel devletsiz toplum biçimine geri döner. Göçebe toplum için devlet doğal, hatta*

gerekli bir şart bile değildi (Golden, 2006: 9). Bu konuda en çarpıcı örnekleri, Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye çevrilen İbn Fazlân Seyahatnamesi'nde görebiliriz. Hazar Denizi'nin kuzeyinde ve Mavareünnehir dolaylarında 10. yüzyılda -Türklerin henüz İslam kültür ve medeniyetinin etkisi altına girmediği ve küçük devlet ve kabileler halinde yaşadıkları dönemde- bazı boy ve devletler arasında dolaşan İbn Fazlân, Türk toplum ve devletlerinde birbirinden çok farklı gelenek görenek, çok tanrı inancı, ruh-lara inanma, her kabilenin kendine mahsus totemi ve dinî inanışları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir (Şeşen, 1995). Bilindiği üzere 10. yüzyıl, Türklerin güçlü bir siyasi yapı etrafında toplanmadığı dağınık boy ve devletçikler şeklinde yaşadığı bir dönemdi.

Bu bilgiler İslam öncesi Orta Asya Türk toplumlarında din ve siyasetin birbirleri ile çok yakın ilişki içinde olduklarını açıkça göstermektedir. Genel olarak Şamanizm inancının yaşanan siyasi ve sosyal değişimlere göre yeniden şekillendiği görülmektedir. Hanlık döneminde tek tanrı (Gök Tengri) diğer tanrılara baskın gelmekte, tıpkı kut verdiği hanın diğer beylere ve liderlere baskın geldiği gibi. Başka bir ifade ile merkez güçlenince, tek en büyük tanrı inancı da baskın gelmekte, çok merkezli yapıya geçilmesi ile birlikte çok tanrı inancının öne çıktığı görülmektedir. Merkezi gücün zayıflaması veya dağılması ile birlikte pek çok liderin/ beyin ortaya çıkması gibi pek çok tanrılar ve totemlerde tekrar eski konumlarına geri döndürülmekteydiler. Din ve siyaset hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet sonrasında, Türklerin siyasi ve toplumsal hayatında her zaman birbirlerini etkilemişlerdir. İslam'ın kabulünden sonra Türkler, bu yeni girdikleri medeniyet dairesi içerisinde din ve siyaset ilişkisini çok daha şiddetle hissetmişlerdir. Çünkü İslam devletlerindeki siyasi ve bürokratik sistem Müslüman ulema tarafından şekillendirilmiş, dolayısı ile dinin devlet ile tamamen bütünleştiği ve özdeşleştirildiği bir İslam devlet modeli yaratılmıştır. İşte bu siyasi ve toplumsal ortamda, din çok daha fazla insanların hayatında yer edinmiştir. Öyle ki "Müslüman olmak" devlet, toplum ve bireyleri tanımlayan en önemli sıfat olmuştur.

İslamiyet ve Türkler (10. ve 11. Yüzyıllar)

Türklerin Müslüman olması sadece bir din değiştirme değil, yaklaşık üç yüz yıllık bir İran-İslam medeniyetinin etkisi altına girme, zaman içinde kademeli olarak gerçekleşecek olan siyasi anlayışında, sosyal yapısında, yaşam tarzında, kültürel anlayışında, üretim ilişkilerinde vs. büyük bir dönüşüm demektir. Bu dönüşüm, Türk toplumlarında farklı tabakalarda farklı zamanlarda meydana gelmiş ve uzun süreli toplumsal siyasi-ekonomik çıkar ve kültürel çatışmalara (göçebe-yerleşik gibi) sebep olmuştur. Bu siyasi ve toplumsal çatışmalar kendini dinî söylem ve öğretilerle ifade etmiştir. İşte bu süreci daha iyi anlayabilmek için, öncelikle Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden siyasi-sosyal yönüyle birlikte kısaca bahsedilecektir.

Türklerin İslamiyet ile münasebetleri İslam'ın ilk yıllarına dayanmaktadır. Özellikle 8. yüzyıldan itibaren Abbasiler ile büyük bir ivme kazanmıştır. Türklerin İslamiyet'i topyekûn kabul edip, benimsemesinde siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik pek çok unsur etkili olmuştur. Türklerin Müslüman olup İslam dünyasına girmesi hem Türklerin hem de İslam dünyasının siyasi, sosyal ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Türkler kısa zaman içinde İslam dünyasının hâkimiyetini ele geçirmişlerdir ve bu sistemde asimile olmamışlar ve "Türk-İslam sentezi" olarak adlandırılan bir medeniyet yaratmışlardır. Çünkü Türkler sadece askeri değil, siyasi tecrübeleri ile İslam dünyasında yer edinmişlerdi. Türklerin M.Ö. 3. yüzyılda Hun, ardından da sırası ile Göktürk ve Uygur imparatorluklarını kurdukları göz önünde bulundurulursa ne kadar derin bir siyasi tecrübeye sahip oldukları görülmür. Claude Cahen'in dediği gibi "Türkler 'imparatorluğu' bilen bir ulus" idi (Cahen, 425). Ayrıca Türkler yerleşik kültür ve medeniyetin etkisinden çok uzakta, sadece atlı göçebe bir ulus değildi. Türk topraklarında, coğrafi ve iklimsel şartların uygun olduğu yerlerde, sınırlarda, gezi ve ticaret yolları boyunca büyüklü küçüklü şehirler ve çeşitli köy kasaba ve pazar yeri yerleşimleri vardı (Cahen, 426). Ancak yine de Türklerin İslam dünyasına dahil olmaları onların yaşadığı en radikal değişim olduğu söylenebilir.

Türkler İslam dünyasına ilk önce Emeviler (661-750) döneminde paralı asker veya köle olarak getirilmişlerdi. Hatta Türk ço-

cukları bile asker olarak yetiştirilmek üzere köle olarak getiriliyordu. Bunlara, ev işlerinde ve ekonomik amaçlı kullanılan kölelerden ayırmak için, Memeluk (Arapça 'sahipli') adı veriliyordu. Türk kölelerin yaygın bir şekilde kullanılması Halife Mutasım (833-842) zamanında olmuştur. Halefleri döneminde ise Türk asker ve komutanların kullanılması daha da yaygınlaştı ve zamanla bunlar Arapları ve İranlıları ordudan ve böylece politik yaşamdan uzaklaştırdılar. Askerî sınıf Türklerin eline geçtikçe ve İslamî idareler giderek askeri bir vafa büründükçe Türkler, bin yıl kadar sürecek olan hâkimiyet kurma imkânı buldular. Müslüman Mısır'da ilk bağımsız hanedan (Tolunoğulları) daha 868 yılında bir Türk asker kölesi tarafından kurulmuştu. Mısır'da bundan sonra kurulan iktidarların çoğu Türk kökenli idi. İran'da milli hanedanlar bir süre devam ettiyse de, bunların en önemlisi ve en uzun ömürlüsü olan Samanoğullarının giderek Türk askerlerine dayanmaya başlamasıyla onların hizmetindeki bir Türk kölenin kurduğu Gazneli Devleti (962-1186) bölgeye hâkim oldu. 960 yılında Karahanlı hanedanının, halkı ile birlikte Müslüman olmasına kadar Türkler, münferit olarak ve gruplar halinde Müslümanlığı kabul ediyorlardı (Lewis, 1995: 69).

Türklerin İslam dünyasına girişi Oğuzların Kıpçak baskısı ile batıya göçü sonucu gerçekleşmiştir. Yurtlarından atılan Oğuzlar İslam topraklarına göçtüler. Bu göç dalgalarının en önemlisi adlarını kendilerine liderlik eden aileden alan Selçuklulardı. Selçuklu hanedanlığı büyük ihtimalle Buhara'ya yer-

leştikten sonra İslamiyet'i kabul etti. Selçuklu ailesi topladığı ordularla çeşitli Müslüman hanedanlara hizmet ettiler. Bunların sonuncusu olan Gaznelilerden ayrıldılar ve onlara karşı giriştikleri mücadeleyi kazandılar. 1037 Merv ve Nişabur camilerinde adlarına hutbe okunmaya başlandı. 1055 Tuğrul'un ordusu Bağdat'ı ele geçirdi. 1079'da Suriye ve Filistin'i Fatımilerin elinden aldılar. Ayrıca, Araplarla İranlıların yapamadıklarını yaptılar ve Anadolu'nun büyük bir çoğunluğunu Bizanslıların elinden aldılar. Anadolu bundan sonra bir Müslüman toprağı olarak kaldı (Lewis, 1995: 71).

Türklerin bu kadar hızlı bir şekilde İslam dünyasının liderliğine yükselmelerinde İslam dünyasının içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal istikrarsızlıkların çok önemli etkisi olmuştur. Bu dönemde meydana gelen siyasi-dinî akımlar, Türkmenlerin siyasi otoritelerle olan mücadelelerinde kendilerine esin kaynağı olmuştur. İslam dünyası siyasi ve dinî açıdan parçalanmış bir durumda idi. Başında halifenin olduğu Abbasi İmparatorluğu'nda pek çok yerel hanedanlıklar ortaya çıkmış, halifelerin nüfuzu iyice azalmış ve politik yapı tamamen çökmüştü. Halifelerin ve İslam Devleti'nin gerçek gücü askeri otokratların başa geçmesiyle kaybolmuş ve halifenin Sünni İslamiyet'in başı olarak dinî statüsü en düşük düzeye inmiş, büyük halk kitleleri başka mezhepleri benimsemişler ve İran'dan Mısır'a kadar uzanan imparatorluğun büyük bir kısmı, hatta halifelerin kenti Bağdat bile Şii generallerin ve beylerin idaresine girmişti (Lewis, 1995: 68).

Abbasi halifeliği içte olduğu kadar dış tehlike ile de karşı karşıya idi. 11 ve 12. yüzyıllarda batıda Araplar Sicilya ve İspanya'daki topraklarını kaybettiler, hatta Haçlı orduları Yakın Doğu'da İslam topraklarını tehdit etmeye başladı. "Afrika'da Berberiler arasında oluşan yeni bir dinî hareket, İspanya ve Kuzey Afrika'da bir Berberi İmparatorluğu'nun doğmasına yol açtı. Halifeliğin kuzey sınırı ise Bizans saldırıları ve Hazar baskınları ile zayıfladığından Hıristiyan Gürcüler, Karadeniz'den Dağıstan tepelerine kadar uzanan bir Gürcü İmparatorluğu'nu yeniden kurmuşlar ve oradan Müslüman topraklarına girmeye başlamışlardı." (Lewis, 1995: 69). İşte Türkler (Oğuzlar) Orta Doğu'ya geldiklerinde böyle bir siyasi ve dinî manzara ile karşı karşıya idiler.

Türklerin İslam dünyasının liderliğine yükselmelerinde Selçukluların Bağdat'ı alması bir dönüm noktası olmuştur (Lewis, 1995: 74). Bağdat'ı Şii Büveyhilerden alan Türkler, İslam dünyasına Sünniliğin tekrardan üstünlük kurmasını sağladılar ve kurulan bütün Türk-İslam devletleri (Türkmen aşiretleri tarafından kurulan bugünkü İran Devleti'nin de kökeni olan Safeviler hariç) hep Sünni İslam'ı benimsemişlerdir. Selçuklular Bağdat'ı alıp halifeye vererek halifenin şeref ve itibarını iade etmekle birlikte, kendilerini halifenin üzerinde mutlak bir konuma yükselttiler. Bu konuda Lewis şunları söylemektedir: "Selçuklu fetihleri Ortadoğu'da yeni bir düzen kurmuş, bölgenin büyük bölümü ilk Abbasi halifeleri zamanından bu yana ilk kez tek bir otorite altında birleşmişti. Sünni Müslü-

man olan Selçuklular, halifeleri itibari hükümdar olarak korudular. Hatta egemenlikleri altındaki toprakları genişleterek ve İslam'ın sözde başı olmalarını bile reddeden bölücü rejimleri ortadan kaldırarak halifeliğin gücünü artırdılar. Ancak imparatorluğun gerçek hükümdarları Selçuklu büyük sultanlarıydı." (Lewis, 1995: 71). Ayrıca Selçuklu hükümdarları Sultan ünvanını resmen kullanan ve paraları üzerine yazdıran ilk hükümdarlardır. Bu unvan o zamandan beri en üstün gücü elinde tutanlar için kullanılmaktaydı (Lewis, 1995: 71).

Selçuklular, İslam dünyasının liderliğini sadece Bağdat'ı alarak veyagüçlü bir imparatorluk kurarak ele geçirmedi. Onlar, halifenin otoritesini sorgulayan ulemayı yanlarına alarak yeni bir devlet-saltanat anlayışı geliştirerek hem sultanın otoritesini mutlak güç haline getirmişler hem de güçlü bir bürokrasi oluşturarak daha merkezi, bürokratik mutlak bir devlet modeli oluşturmaya çalışmışlardır. Selçukluların değiştirdikleri halifelik anlayışı, "Yeni fethedilen topraklardaki farklı yerel medeniyet ve kültürlerin yanı sıra Bizans ve Sasani gelenekleri ile temasın kurulduğu bu dönemde halifelik müessesesini verasete dayalı mutlak-teokratik bir hükümdarlık haline dönüştürmüştür. İlk dört halife döneminde "Halifetü Resûlallah" ya da "Emirü'l-Mümîn" şeklinde çağrılan halifeler, artık "Halifetü Allah" olarak adlandırılıyor ve halifenin sadece Müslümanlar tarafından tercihe şayan olmadığı, aynı zamanda Hz. Peygamberi takip etmek ve Müslümanları İslam'ın yolunda tutmak üzere Allah tarafından atıldığı fikri de vurgulanıyordu. Bazı âlimler her ne kadar bu duruma karşı çıkmışlarsa da,

dini ve siyasi otoriteyi elinde tutan halifeler için "Halifetü Allah" ünvanının kullanılmasına engel olmadılar." (Yüksel, 2009: 2-3). Burada halifenin siyasi otoritesine karşı bir hoşnutsuzluğun daha çok ulema tarafından ifade edildiği görülmektedir. "Abbasilerin parçalanma sürecinde yaşanan bu gelişmeler İslam toplumunda siyasi otorite ile dini otoritenin ayrılması yönündeki tarihsel eğilimi daha da pekiştirdi." (Yüksel, 2009: 6). Ayrıca pek çok İslam tarihçisine göre bu dönemde Şiiğin desteğini alarak Emevileri deviren Abbasilerin verasete dayalı hükümdar-halife anlayışını devam ettirmeleri Şiiilerin tepkisine yol açmış ve daha sonraları Şiiilik merkezi idareye karşı hoşnutsuzluğu ifade etmenin bir yolu olmuştur. Şiiilik zaman içinde hilafete karşı en köklü muhalefet haline geldi (Yüksel, 2009: 3).

Selçuklular, Emeviler döneminde halifenin güç ve otoritesine karşı ulema tarafından başlatılan muhalefeti kendi yanına çekerek, halifeliğin hem dünyevi hem de dini otoritesini ele geçirerek mutlak bir siyasi otorite yaratmayı başarmışlardır. Şüphesiz bunun mimarları Gazali (1058-1111) ve Nizam-ı Mülk'tür (Yüksel, 2009: 10). Ocak'a göre, İslam dünyasında dini bilimlerin, dolayısıyla dini düşüncenin, siyasi iktidarların güdümünde ehl-i sünnet inancını savunmak ve bu vasıta ile siyasi iktidarlara meşruiyet zemini kazandırılması XI. yüzyılda Selçukluların Batıniliğe karşı açtığı savaşla başlamış ve İslam uleması arasında ilk defa böyle resmi görevi yüklenen kişi İmam Gazali olmuştur (Ocak, 1999: 159-180). Gazali,

dini hem insanın hem de toplumun temeli olarak görür. Devlet (sultan) ise dinin koruyucusudur. Bu nedenle devlet zayıflarsa temelde ortadan kalkar. Ayrıca, Gazali'ye göre sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir ve Allah'ın seçtiği kimse olması dolayısı ile insanlar kendisine itaat etmelidir. Sultan adil olmalı, âlimlerle, fazilet sahibi ve tecrübeli kimselere önem vermeli, onların bilgilerinden devlet işlerinde istifade etmelidir. Gazali burada sultanı ve âlimleri yönetimin merkezine koymakta, halifeyi devre dışı bırakmaktadır. Ayrıca, O, sultanın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu ve Allah'ın seçtiği kimse olması dolayısı ile insanların kendisine itaat etmesi gerektiğini ile sürmüştür (Yüksel, 2009: 17). "Zalim bir hükümdarla geçen altmış yılın, sultansız geçen bir geceden daha iyi olduğu" (Yüksel, 19) sözleri ile sultanı mutlak otorite olarak devlet sisteminin merkezine oturtmaktadır.

1091 yılında Gazali'yi Bağdat'ta kurduğu Nizamiye medresesinin baş müderrisi yapan Nizamü'l-Mülk de (1018-1092) *Siyaset-name* adlı kitabında, halifenin otoritesini savunanlara karşı, sultanın otoritesini meşrulaştırmış ve bu otoritenin kaynağının halife değil, Allah olduğunu ileri sürmüştür. Yani saltanat Allah'ın bir lütfudur. Bu nedenle de sultan hareketlerinden dolayı Allah'a hesap vermek durumundadır. Dolayısı ile Sultan halkın işlerinde gafil olmamalı, zulmü ve zalimleri ortadan kaldırmalıdır. Din ve saltanatı kardeş olarak gören Nizamü'l Mülk, ülkede bir karışıklık olduğu zaman, dinde de bozulma meydana geleceğini, kötü inanç

sahipleri ve müfsitlerin ortaya çıkacağını söyler (Yüksel, 2009: 17).

Böylece Selçuklu sultanları ulema ile yaptıkları yakın işbirliği sayesinde hem meşruiyetlerini hem de otoritelerini sağlamlaştırarak, merkezi bürokratik bir devlet yarattılar. Çünkü Türk yöneticiler (Sultan) dışarıdan gelerek daha öncesinde siyasi otoritelerle iyi geçinemeyen İslam toplumlarını yönetmeye çalışırken, nüfuz sahibi ulemanın desteğine ihtiyaç duydular. Ayrıca, devleti yönetmek için gerekli bilgi ve donanıma sahip kadronun yetiştirilmesine de ihtiyaç vardı. Ayrıca, Selçuklular, Şiilik tehdidi altındaki Sünni Müslümanların koruyuculuğunu üstlenmişlerdi ve Sünniliği sadece askeri olarak korumak değil, ilmi olarak da Sünni düşüncenin gelişimini ve yayılmasını sağlamak zorunda idiler. Bu amaçlarla Nizamü'l Mülk tarafından çeşitli İslam şehirlerine "Nizamiye" adı verilen medreseler kuruldu. "*Selçuklular, himaye ettikleri bu medreseler sayesinde hem ele geçirdikleri topraklarda idarî, malî ve hukukî görevleri yerine getirecek sivil ve dinî memurların yetiştirmesini sağladılar, hem de idarenin meşruiyetini halka anlatacak nüfuz sahibi ulemanın desteğini elde ettiler. Siyasi otoritenin zayıflamasıyla ortaya çıkan kargaşa ortamında taraftarlarının huzur ve mutluluğu için güvenliği sağlayacak, cemaatler arası mücadeleleri önleyecek ve toplumda çözümlenemeyen ihtilaflarda hakem rolü oynayacak güçlü bir devlet otoritesine ihtiyaç duyan ulema da, kendilerine sağlanan bu destek karşılığında taraftarlarına ve halka Selçuklu idaresinin meşruiyetini anlattılar. Hukukun idare-*

si, vergilerin toplanması, mahallî idarî düzenin sağlanması gibi birçok konuda siyasî otoriteye yardımcı oldular.” (Yüksel, 2009: 10-11). Bu medreseler resmi devlet ideolojisini destekleyen fikirlerin üretildiği ve güçlü ve mutlak bir devletin bürokratik ve idari işlerini yönetecek insanları yetiştiren merkezlerdi. Bilindiği üzere, bu gelenek ve kurumlar bütün Türk-İslam devletleri tarafından devam ettirildi.

Bu “yeni” devlet-hükümdar anlayışının aslında Türkler için “eski” bir anlayış olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Yukarıda da kısaca bahsedildiği gibi hükümdarın Tanrı’dan kut bulması, başka bir ifade ile hükümdarın Tanrı’nın (Gök Tanrı’nın) yeryüzündeki temsilcisi olduğu anlayışı Türklerde zaten mevcuttu. Ancak, burada çok önemli bir yol ayrımına gidilmekte. O da, hükümdarın mutlak bir otorite ve güce sahip olduğu görüşüne dayalı merkezi bir devlet anlayışının benimsenmesi idi. Bu düzen medreselerden yetişen ulema ile birlikte oluşturuldu ve onların dini ve idari desteği ile iyice güçlendirildi. Türk hakanları da tanrısal oldukları için mutlak olduklarını ileri sürmüşler ancak her zaman gücün paylaşımına dayalı bir yönetim anlayışı sergilemişlerdir. Yani hanlar, siyasî ve ekonomik güçlerini, egemenliği altında bulunan çeşitli boy ve kabilelerle, paylaşmak zorunda kalmışlardı (Togan, 1998). Bilindiği üzere bu yapı, devlet ve imparatorlukların uzun ömürlü olmalarını engellemiştir.

Elbette burada göz önünde bulundurulması gereken nokta şudur: Selçuklular

artık bir bozkır imparatorluğu değildi. Hem İran’daki hem de Anadolu’daki Selçuklular Pers ve Bizans imparatorluklarının hüküm sürdüğü toprakların yeni Müslüman hâkimleri olmuşlardı. Dolayısı ile merkezi bürokratik bir yapıyı benimsemeye uygun toplumsal koşullar da sağlanmıştı.

Artık ekonomileri büyük oranda yağma ve hayvancılığa değil, tarım ve ticarete dayanıyordu. Onların tebaasının çoğunluğunu göçebe-yarı göçebe insanlar değil, köylerde ve şehirlerde oturan tarım ve çeşitli meslek dalları ile uğraşan, zanaatkârlar oluşturuyordu. Bu yerleşik halk sadece bu bölgelerin yerli halkı değildi. Selçukluların bölgeye hâkim oldukları 11. yüzyıla kadar Türkler, iki yüzyıldan fazla bir zaman diliminde aşamalı olarak batıya İslam dünyasının içine göç etmişler ve zaman içerisinde pek çoğu yerleşik hayata geçip, İslam kültür ve medeniyetinin etkisi altında kalmıştı. Yönetici elit, çoğunlukla şehir ve kasabalarda oturan Türkler bu yeni kültüre ve dolayısı ile devlet anlayışına uyum sağlamışlardı. İran ve Anadolu’daki Selçuklu sultanları, benimsedikleri bu yeni mutlak, bürokratik devlet anlayışının yanı sıra İran-İslam kültür ve medeniyetinin etkisine de hızla girmişlerdir. Hatta Mikail Bayram’a göre Selçuklular, İran kültürünün varisleri olmuşlardır (Bayram, 2001: 61-73). Bu imparatorlukları kuranların isimleri Selçuk veya Alparslan gibi Türkçe isimler iken, çocuklarına Keyhüsrev, Keykubad gibi eski İran kültür ve medeniyetinin izlerini taşıyan isimler vermeleri de bu kültürel dönüşümün güzel bir göstergesidir.

Bu durum Selçuklu sultanlarının sadece Orta Asya kültürlerinden ve yaşam tarzından uzaklaşmaları anlamına gelmemektedir. Bu onların ülkeyi birlikte kurdukları ve göçebe yaşam tarzından vazgeçmeyen, Orta Asya kültür medeniyetine ve dolayısı ile yönetim ve siyaset anlayışına bağlı Oğuz-Türkmen kabileleri ile aralarının açılması anlamına da gelmekteydi. Çünkü kabileler, geleneksel yaşam tarzlarından, gelenek geleneklerinden kopmak, özellikle bu kabilelerin liderleri, sultanın otoritesine kayıtsız şartsız boyun eğen kullar olmak istemiyorlardı. Bunlar aslında, göçebe bir toplumun, bütün kurum, kuruluş, adet, gelenek görenek ve yaşam tarzını temelinden değiştirme sürecinde yaşanan sancılardı. İslam medeniyetinin etkisi altına girme nasıl yüzyıllar süren bir süreç ise, toplumsal dönüşüm bundan daha da uzun sürmüştür. Bu dönüşümün sancuları zaman zaman uygun zemin oluştuğunda, büyük isyanlar şeklinde patlak vermiştir.

İşte, göçebe-yerleşik mücadelesi şeklinde ifade edebileceğimiz bu siyasi-toplumsal çatışma bütün Türk-İslam devletlerinde çok ciddi bir siyasi, dinî ve toplumsal krize sebep olmuştur. Bilindiği üzere, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılmasında önemli bir yer tutan Oğuz isyanları, ilk olarak Sultan Sencer döneminde, mutbah nazırının (*han-sâlâr*) Oğuzlardan vergi toplamak için gönderdiği tahsildarın (*muhassad*)'ın koyunları tahsil ederken güçlük çıkarması, kanunsuz hareket etmesi ve hatta "Oğuzlara karşı kimsenin söylemeye cesaret edeme-

diği sözler sarf etmesi ve üstelik rüşvet istemesi" yüzünden çıkmıştır (Köymen, 167). Vergi toplamaya gelen bir memur Oğuzlara pek sevimli gelmese gerek. Benzer bir şekilde özellikle 13. yüzyılda Moğolların baskısından kaçıp Anadolu'ya gelen Türkmenler, siyasi-dinî bir hareket olan Babailer İsyanı ile zaten gerilemeye yüz tutmuş olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandırmışlardır. Bu isyanın en önemli nedeni şüphesiz bu göçebe Türkmenlerin yerleşik halk ve merkezi-bürokratik Selçuklu yönetimine ayak uyduramaması idi (Cahen, 2000: 94). Bu isyan dinî-siyasi bir hareketti. Bu konuda Cahen şunları söylemektedir: "Baba İshak'ın öğretisi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir ancak kendisi hakkında bildiğimiz tek şey Allah tarafından gönderilen Baba Resul olduğunu söylediğidir. Diğer taraftan, Orta Asya'dan yeni gelen Türkmenler arasında, Ahmed Yesevi geleneğini sürdüren Baba İlyas adlı kişiye büyük saygı gösterildiğini biliyoruz." (Cahen, 2000: 94). Bilineceği üzere Orta Asya'da Türklerin benimsedikleri İslam, genellikle Sünni ulemalar aracılığı ile değil, daha çok çeşitli tarikatlar ve çeşitli tarikat liderleri aracılığı ile kabul edilmiştir. Türklerin İslam dünyasına gelmeden önce 10-11. yüzyıllar arası çoğunlukta buldukları Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında kalan Maverâünnehir bölgesi, Şamanist, Budist, Manihesit ve Hıristiyanlık inançlarının bir arada olduğu kozmopolit bir coğrafya idi. Bu coğrafyada Türkler farklı inanış ve kültürlerin etkisiyle ve kendi yaşam şartlarına uyarlanmış bir İslami anlayışı benimsediler ve Anadolu'ya göç ederken

bu inanışlarını da beraberlerinde getirdiler. Ocak'ın şu sözleri bu devamlılığı güzel bir şekilde özetlemektedir: “(Anadolu’ya) asıl kalabalık göç dalgaları, Moğol istilasının sebebiyet verdiklerinden olup, 1220’lere doğru Kübreviyye ve Sühreverdiyye gibi Sünnî eğilimli tarikat mensupları yanında hepsi de hiç şüphesiz Kalenderî sūfiliği ile çok yakından alâkalı bulunan Yeseviyye, Vefâiyye ve özellikle Haydariyye gibi gayri Sünnî zümreler de Anadolu’ya ayak bastılar.” (Ocak, 1992: 61). Türkler topyekûn Müslüman oldular, ancak İslam dünyasında ciddi siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişim ve dönüşümler yaşandı. Başta hükümdar, yönetici elit ve yerleşik hayata geçenlerin çoğunluğu Gazali ve Nizamü’l Mülk gibi Müslüman âlimlerin şekillendirdiği Sünnî İslam toplum yapısına uyum sağlarken, göçebe yaşam tarzlarını, geleneksel toplumsal anlayışlarını ve siyasi yapılarını muhafaza eden Türkmen aşiretleri isefarklı dini gruplar etrafında toplandılar.

Osmanlılarda, Selçuklu öncülleri gibi en başta göçebe Türkmenlerle, farklı dini gruplarla, Aşıkpaşazade’nin dediği gibi, Gaziyân-ı Rumlarla, Abdalân-ı Rumlarla birlikte Anadolu’nun kuzeybatısında beş yüzyıllık bir dünya imparatorluğunun temellerini attılar. Ancak, ne zamanki Osmanlı, İstanbul’u alarak 15. yüzyılda bir dünya imparatorluğuna dönüştü, devlet gibi, dinî anlayış da sultanın hizmetindeki, medreselerden eğitim almış ulema ile birlikte ülkeyi merkezden ve tek bir ağızdan yönetme yoluna girdi, o zaman Türkmen-

lerle önemli sorunlar yaşanmaya başlandı. Bilineceği üzere Anadolu beyliklerine ancak İstanbul’un fethinden sonra son verilebilmesi düşündürücüdür. Ayrıca, Anadolu’da Alevi/Kızılbaş isyanları çıktığında, Celali İsyânları döneminde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda henüz siyasi, ekonomik ve toplumsal bozulmaların meydana gelmediği, aksine imparatorluğun yükselişe geçtiği bir dönemde meydana gelmesi, olayların siyasi boyutunun çok önemli olduğunu göstermektedir. Bu isyanlar daha çok Osmanlı’daki siyasi değişimlere bir tepkiydi. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşamış önemli bir bürokrat olan Tursun Bey Osmanlı devlet anlayışını şu şekilde ifade etmektedir: “Allah her dönem büyük bir lider yaratır. Allah dünya düzeni için bir kişi seçer ve ona güç ve otorite verir... Bir toplumda her birey kendi yeteneklerine göre yerini muhafaza etmeli, bununla tatmin olmalı ve diğerlerinin haklarına saldırmamalı. Bu bir toplumdaki karşılıklı destek ve düzenin temel şartıdır. Bu tür bir zorunlu politikaya *siyaset* denilmektedir.” (İnalcık, 1993: 167-168).

Osmanlı Devleti, bu *siyaset* icabı yeni kurdukları toplumsal ve siyasi düzenin güçlenmesi ve devamlılığı adına Türkmenleri geleneksel yaşam tarzlarından vazgeçirerek, çeşitli toplumsal ve askeri hizmetler vermeye zorladı, çeşitli vergilere tabi tuttu, yani onlara tebaa/kul olmalarını emretti, işte bu da onların Osmanlı Devleti’ne isyan etmelerine sebep oldu (Lindner, 1983). Tıpkı Oğuz ve Babailer isyanında olduğu gibi

asıl mesele Türkmenlerin “toplumsal düzene” uymamaları idi. Bu isyanlar sırasında, kimi tarikatlar çok önemli roller oynadılar. Çünkü onlar da, ülke kurulurken Türkmenler gibi sultanlarının yanında yer alırlarken, ülke kurulup merkezi otorite güçlenince bir kenara itildiler. Bu nedenle Türkmen halk arasında itibar gören bu dervişler daha sonra Osmanlı ile arası açılan bu göçebe kesimlerin sözcüsü, savunucusu oldular. Bu konuda Melikoff şunları söylemektedir: “Onlar, Osmanlı sultanlarının hizmetinde, kolonileştirici, eğitici ve Türk kültürünün, İslami inanışın halk içindeki yayıcıları olan dervişler idiler. Sonradan bu kolonileştirici ve eğitici rolün kurbanları, cemaat dışı, serbest görüşlü, dinler üstü, örf ve devrimci bir tarikat oldular.” (Melikoff, 1994: 224). Her kesim, kendi siyasi amaç ve ideolojilerine destek veren dini grup ve anlayışlara yakın duruyordu.

Bu çerçevede Osmanlı, siyasi muhalif grupları zapturapt altına almaya çalıştıysa da, bu grupların bağlı bulunduğu dini grupları (tarikatlari) da kontrol etmeye çalıştı. Bu amaçla, dinî inanış ve uygulamalardaki çeşitliliklere de sınırlar konulmaya başlandı. Çünkü tarikatlari, insanlar üzerindeki etkileri çok iyi bilinmekteydi. Osmanlı'nın tüm çabalarına rağmen, ilk 1511 yılında Teke'de başlayan isyanlar arka arkaya patlak verdi ve sonucunda Safevi liderleri tarafından bu Şii öğretiler daha da vurgulanarak, dinî bir hareket askeri bir harekete dönüştürüldü ve bu dönemin siyasi müsaadelerinin sonucu

olarak günümüzdeki Alevi/Kızılbaş kimliği meydana çıktı (Dalkesen, 1999).

Sonuç olarak denilebilir ki, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde meydana gelen bu isyanların temelinde Orta Asya göçebe Türk toplumlarının, geleneksel devlet ve toplum anlayışını sürdürme çabalarına karşı merkezi bürokratik yerleşik bir imparatorluk sistemi kurmaya çalışması yatmaktadır. Siyasi ve sosyal sorunlar merkezdeki değişenler ve kenardaki değişmeyenler arasında çıktı. Bu siyasi ve toplumsal mücadeleler din örtüsü altında sürdürüldü. Ya da belki de siyasi amaçlarını sosyal ve kültürel yapılarına uygun dini öğretilerle ifade ettiler denilebilir. Çünkü hem İslam öncesinde hem İslam sonrasında, merkezi güçler dini meşruiyetlerini sağlamak için, Tanrı'nın daha sonra Allah'ın kendilerine dünyayı yönetme yetkisi verdiğini ileri sürmüşlerdi. Bu ideoloji, onların yaşadıkları toplumun dini inancını düzenleme veya kontrol altına alma çabası içine girmelerine sebep olmuştu. İslam öncesinde imparatorluklar zayıfladığında çok tanrı inancının daha çok ön plana çıkması gibi, İslam sonrasında ise çok tanrı inancı söz konusu değildi ancak, yeryüzünde Allah'ın gölgesi olarak hüküm sürdüğünü iddia eden sultanlara karşı, gücünü ve otoritesini Allah'tan aldığını iddia eden isyan liderleri ortaya çıktı. Örneğin Baba İshak kendisinin Allah tarafından yollandığını iddia etmişti (Cahen, 2000: 94); Safevi taraftarları da Şah İsmail'in Allah olduğuna inandılar (Dalkesen, 1999). Bu nedenlerle, merkezi güç ve otoriteyi

elinde tutanlar, dini hayatı da kontrol altında tutmaya çalışmışlardır (Ocak, 1998). 16. yüzyılda meydana gelen Türkmen isyanları aslında bu siyasi güç mücadelelerinin bir uzantısıdır. Bir sonraki sayıda bu mücadele ele alınacaktır.

KAYNAKÇA

- BAYRAM, Mikail. (2001). "Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi" *Cogito, Selçuklular Özel Sayısı*, S. 29.
- CAHEN, Claude. (2000). *Osmanlı'dan Önce Anadolu*. İstanbul.
- DALKESEN, Nilgün. (1999). *15. ve 16. Yüzyıllarda Anadolu'da Safevi Propagandaları ve Etkileri*. Hacettepe Üniversitesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İNALCIK, Halil. (1993). "State Ideology under Sultan Suleyman I." *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, 70-76. Bloomington.
- KÖYMEN, Mehmet Altay. (1953). "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı" *DTCF Dergisi*.
- LEWIS, Bernard. (1995). *Ortadoğu*. Çev.: Mehmet Harmancı. İstanbul.
- LİNDNER, Rudi. (1983). *Nomadas and Ottomans in Medieval Anatolia*. Indiana Univeristy.
- MÉLİKOFF, Iréne. (1994). "Uyur İdik Uyardılar" *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*. İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1999). "Din ve Düşünce" *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul.
- _____. Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV. XVII. Yüzyıllar). Ankara.
- _____. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. Ve 16. Yüzyıllar). İstanbul.
- ROUX, Jean-Paul. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul.
- RUBRUCK, Wilhelm Von. (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*. 1253-1255. Çev.: Ergin Ayan. İstanbul.
- TEKİN, Talat. (1994). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University.
- TEMİR, Ahmet. (1995). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara.
- TOGAN, İsenbike. (Haziran 2010). "Mal Sahibi Mülk sahibi, hani bunun İlk sahibi?", NTV Tarih.
- _____. (Mayıs 2009). "Hân-ı Yağma Değildi O Hanlar", NTV Tarih.
- _____. (1998). *Flexibility and Steppe Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*. Brill.
- YÜKSEL, Musa Şamil. (2009). *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*. Ankara.

